

УДК 911.3

Квасневська О.О.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Географічні аспекти антропогенної топоніміки

Розглянуто поняття «антропогенна топоніміка», його співвідношення з класичним розумінням топоніміки. Основна увага звернена на географічні аспекти антропогенної топоніміки, серед яких: прив'язка назви до природного об'єкту, який був необхідним людині у процесі її господарської діяльності; при виборі назви людина звертає увагу не на будь-яку ознаку, а лише на найбільш суттєву; формування топонімів проходило разом із розвитком людей; у географічних назвах людина старалася зафіксувати історичні умови тих епох, коли топоніми виникали і розповсюджувались на певній території; реалізація просторової прив'язки топонімів, що найкраще відображено на картах; залежність терміну існування топоніму від людини; неможливість ототожнювати звичайні слова, якими користується людина у процесі передачі образів і думок, з топонімами та ін. Показано, що у майбутньому, особливе значення у процесі пізнання топонімів матимуть врахування антропогенної складової та історичних умов їх формування, що дасть можливість краще зрозуміти значення топонімів у сучасному житті людей.

Ключові слова: географія, аспект, топоніміка, антропогенна топоніміка, ознаки, практичне значення.

Квасневська Е.А. Географические аспекты антропогенной топонимики. Рассмотрено понятие «антропогенная топонимика», его соотношение с классическим пониманием топонимики. Основное внимание обращено на географические аспекты антропогенной топонимики, среди которых: привязка названия к естественному объекту, который был необходим человеку в процессе его хозяйственной деятельности; при выборе названия человек обращает внимание не на любой признак, а лишь на наиболее существенный; формирование топонимов проходило вместе с развитием людей; в географических названиях человек старался зафиксировать исторические условия тех эпох, когда топонимы возникали и распространялись на определенной территории; реализация пространственной привязки топонимов, что лучше всего отображено на картах; зависимость срока существования топонима от человека; невозможность отождествлять обычные слова, которыми пользуется человек в процессе передачи образов и мыслей, с топонимами и др. Показано, что в будущем, особенное значение в процессе познания топонимов будет иметь учет антропогенной составляющей и исторических условий их формирования, которые дадут возможность лучше понять значение топонимов в современной жизни людей.

Ключевые слова: география, аспект, топонимика, антропогенная топонимика, признаки, практическое значение.

Kvasnevska O.O. the Geographical aspects of anthropogenic toponymy. A concept «anthropogenic toponymy» is considered, his correlation with the classic understanding of toponymy. Basic attention is an appeal on the geographical aspects of anthropogenic toponymy, among which: attachment of the name is to the natural object which was a necessity a man in the process of its economic activity; at the choice of the name a man pays regard to not any sign, but only on most substantial; forming of toponimiv prokhodilo together with development of people; in place-names a man tried to fix the historical terms of those epoches, when toponimi arose up and spread on certain territory; realization of spatial attachment of toponimiv, that it is better in all represented on maps; dependence of term of existence toponimu is on a man; impossibility to equate ordinary words which are used by a man in the process of transmission of appearances and ideas, with toponimami but other it is Rotined that in the future, in the process of cognition of toponimiv the accounts of anthropogenic constituent and historical terms of their forming which will enable better to understand the value of toponimiv in modern life of people will have the special value.

Keywords: geography, aspect, toponymy, anthropogenic toponymy, signs, practical value.

Наявність проблеми. Упродовж тисячоріч, пізнання Землі завжди було тісно пов'язано з наданням людині назв новим природним об'єктам і суспільним явищам. Ці назви фіксували різні люди, а в науку їх вводили, переважно, географи і картографи. Більшість з цих географічних назв (топонімів) – своєрідна народна творчість. Тобто,

місцеві назви ставали надбанням світової географії, вони були прийняті інколи в оригінальній формі, часто не зовсім правильно адаптовані до тієї чи іншої мови.

Місцеві топоніми – основа регіональної топоніміки, зокрема й Середнього Побужжя. Їх багато і, як не дивно, з кожним роком кількість збільшується, переосмислюється значимість наявних топонімів, формуються нові. Цей процес нескінченний, а тому потребує постійного пізнання.

Аналіз попередніх досліджень. Аналітичний огляд літератури показує, що географи, історики, філологи та фахівці інших наук приділяють належну увагу топонімам. Це зумовлено не лише оригінальністю об'єкту дослідження, але й як зазначав ще в XI ст. геніальний вчений енциклопедист Абу Рейхан ал-Бирун (Беруні): «Назви міняються швидко, коли яку-небудь місцевість захоплюють інші племена з чужою мовою» [2, с. 13]. Тут немає можливості розглядати всі дослідження стосовно аналізу географічних аспектів антропогенної топоніміки. Зупинимось лише на кількох.

У 1979 році опублікована праця Э.М. Мурзаєва «Географія у назвах» де автор детально розглянув географічні аспекти топонімів через процеси їх зародження, еволюції та зникнення [2]. Однак, чіткого вирізнення самих географічних аспектів топонімів у цьому дослідженні немає.

У 1998 році М.П. Янко опублікував «Топонімічний словник України: Словник-довідник», де поряд з розшифровкою походження географічних назв зроблена спроба проаналізувати географічні аспекти формування окремих топонімів, виокремив окремі з таких аспектів, однак у подальших дослідженнях вони не знайшли належного застосування [6].

У науково-популярній серії «Земля Подільська», зокрема збірці «Подільське Побужжя», Г.І. Денисик вперше звернув увагу на антропогенну сутність топонімів, однак повного розкриття цього питання не було [1].

Мета дослідження – виокремити й проаналізувати географічні аспекти антропогенної топоніміки, на окремих прикладах показати їх значення у процесі регіональних природних досліджень.

Результати дослідження. Розгляд географічних аспектів топонімів базується на тому, що всі географічні назви створені людиною і, відповідно, відносяться до категорії антропогенних. По суті вся топоніміка антропогенна. У визначенні класичного поняття «топоніміка» і «антропогенна топоніміка» суттєвої різниці немає. Під антропогенною топонімікою розуміємо вчення про географічні назви, їх походження, закономірності утворення, зміст, граматичне оформлення, просторову прив'язку тощо. Все це розглядається через призму розуміння людиною того чи іншого природного об'єкту або явища, суспільного процесу. Звідси дещо інші підходи до розуміння географічних назв, де у процесі пізнання топонімів суттєве значення має врахування антропогенної складової їх походження і подальших змін.

До географічних аспектів, що підкреслюють антропогенну суть топонімів відносяться:

- прив'язка топоніму до конкретного природного об'єкту, явища або території, які були необхідні людині у процесі її розвитку – господарського, соціального і духовного. Людина не давала назву природному об'єкту, який не зачіпав їх життєвих потреб. Невипадково до цього часу окремі з них залишилися без назв. У процесі дослідження наявних топонімів необхідно звертати увагу не лише на його природну суть, але й ті обставини, переважно антропогенні, які призвели до виокремлення топоніму (отримання власної назви) серед інших;
- географічний об'єкт або суспільне явище самі себе ніяк не називають. Ім'я

їм присвоює людина. При цьому людина, що можливе лише для неї, серед багатьох вибирає лише один природний об'єкт або суспільне явище. З приводу цього ще у 1924 р. В.П. Семенов-Тянь-Шанський зазначав: «Загалом ми бачимо, що народ мимоволі і дуже правильно і послідовно відображає у назвах поселень характерні особливості того натурального географічного пейзажу, серед якого йому приходится жити. Психологічно це зрозуміло...» [3, с. 14]. Об'єкт у «честь» якого була дана назва, у подальшому може зовсім зникнути або його знищать, однак назва, зокрема поселення, буде існувати до тих пір, поки буде функціонувати поселення. З цієї причини на карті лісостепового Середнього Побужжя звичайні такі назви сіл як Приборівка, Медведівка, Сосонка, Вільшанка, Печера та ін.;

– при виборі назви людина звертає увагу не на будь-яку ознаку, а найбільш суттєву, визначальну для цього географічного об'єкту. «Землероб... розпочавши життя в обстановці того чи іншого натурального пейзажу, мимоволі старається зафіксувати якусь ознаку, що найбільше його вразила» [3, с. 14]. В одному випадку – це крутизна схилу гори або горба, в іншому – безліса гора, що піднімається над лісистю територією або стариця, що довгою смугою тягнеться заплавою. Їх достатньо, щоб людина дала назви поселенню Крутогорби, урочищу – Лиса гора, водоймі – озеро Довге. Ознака яку вибирає людина – важлива психологічна категорія у процесі формування назви географічних об'єктів або суспільних явищ. Вона мотивує вибір імен, пояснює причину появи топоніма;

– географічні імена – топоніми, формувались разом з розвитком людини: їх витoki у первісному суспільстві. Створювати топоніми, людину змушувала необхідність розрізняти один об'єкт від іншого. «Ще не було відкрито жодного племені, настільки примітивного, щоб воно не використовувало імен – і для людей, і для місцевостей», – зазначає відомий американський топоніміст Джордж Стюарт [2, с. 5]. Географічні назви накопичувались тисячоріччями і ніхто не знає скільки їх було і скільки є. Їх є стільки, скільки є. Існують імена, якими користується лише обмежена кількість людей, що живуть у маленьких селах або хуторах. До таких належать назви сінокосів, вигонів, гаїв, ставків, окремих ділянок річок тощо. Однак, вони можуть стати загальновідомими, якщо на їх місці розбудують нові поселення, заводи, міста, курортні комплекси;

– у географічних назвах людина старається зафіксувати історичні умови тих епох, коли вони виникли, формувались і розповсюджувались на певній території. Невипадково історики, археологи і етнографи часто і успішно використовують напрацювання топонімії. Вона тісно пов'язана з історичною географією. Тобто, без знання конкретних історичних умов, що співпадають із часом зародження топонімів, майже не можливо правильно зрозуміти їх початковий зміст. Разом з тим, змінювались історичні умови, мови і народи, змінювались їх ареали і відповідно географічне середовище життя людини. Звідси зрозуміло, що у жодній державі не може бути однотипної географічної номенклатури. Вона формується поступово як багатошаровий утвір, що завжди складається з різновікових і різномовних елементів [2, с. 29];

– людина реалізує просторову прив'язку топонімів. Це зумовлено тим, що просторовою прив'язкою топоніми часто відображають природу регіону, показують характер його заселення, наявність відповідних природних ресурсів та інших об'єктів характерних для регіону. Якщо топоніми нанесені на карту, то вони стають важливим її елементом. Географічна номенклатура, вивчається і удосконалюється географами, які ввели у наукове використання багато місцевих народних географічних термінів. Здебільшого географи можуть розібратися у смислових

відтіноків місцевої географічної термінології і у географічних назвах більш обширних територій. Часто назва зумовлена суттю самого географічного об'єкту;

– термін існування топоніму теж залежить від людини. Географічні назви людина створює, у процесі функціонування часто міняє їх форми та звучання, а через відповідний проміжок часу може забути і топонім зникає. Тривалість життя топоніму різна. В одних – це роки або десятиріччя, в інших – численні сторіччя. Ієрусалим, Йордан, Єгипет, Греція, Рим та інші функціонують і в наші дні, хоча їх вік вимірюється тисячоріччями. Вавілон, Карфаген, Троя відомі лише за історичними документами. Надзвичайно важко прив'язати до відповідного місця географічні назви, що зустрічаються у літописах, записках мандрівників античних часів, середньовіччя, в художніх творах тощо. Відомий знавець літописів І.С. Шкляревський зазначав: «Лише сотні разів перечитавши «Слово о полку Ігоревім» я раптом побачив дивну, напівзрячу природу. З одного боку безіменну, бентежно безлику, а з іншого – конкретну та поіменну» [5, с. 7].

– Географічна назва – це перш за все людське слово, хоча й не завжди таке, що зберігає значення. Не завжди можна пояснити суть окремих топонімів. Топоніми відносяться не лише до категорій географічної і антропогенної, а у значно більшій мірі – це категорія лінгвістична і підпорядкована законам мови. Неможна ототожнювати звичайні слова, якими ми користуємося для передачі образів і думок, з топонімами, які часто не мають смислового навантаження і виконують лише поставлене завдання – визначити відповідний природний об'єкт або суспільне явище.

Висновки. Географи, історики, філологи, антропологи та фахівці інших наук достатньо приділяють уваги географічним назвам – топонімам. Однак, це настільки обширна тема, що з кожним новим дослідженням її горизонти ще більше розкриваються. Особливе значення у пізнанні сутті географічних назв має врахування антропогенної складової у процесі їх зародження, розвитку, перебудови, а інколи й зникнення, створення людиною тих історичних умов, що призвели до появи того чи іншого топоніму. Врахування цих двох обставин дасть можливість у майбутньому краще зрозуміти суть топонімів у сучасному житті і діяльності людей.

1. Денисик Г.І. Подільське Побужжя / Г.І. Денисик, В.Є. Любченко. – Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1999. – 96 с.
2. Мурзаев Э.М. География в названиях / Э.М. Мурзаев. – Москва: Наука, 1979. – 168 с.
3. Семенов-Тянь-Шанский В.П. Как отражается географический пейзаж в народных названиях населенных мест? / В.П. Семенов-Тянь-Шанский. – Землеведение, 1924. – Т. 26. – Вып. 2. – С. 14.
4. Середнє Побужжя / За ред. Г.І. Денисика. – Вінниця: Гіпаніс, 2002. – С. 280.
5. Шкляревский И.С. С ястребом на плече / И.С. Шкляревский // Литературная газета, 1985. – №44. – с.7.
6. Янко М.П. Топонімічний словник України: Словник-довідник / М.П. Янко. – Київ: Знання, 1998. – 432 с.
1. Denisik G.I. Podil'ske Pobuzhzhya / G.I. Denisik, V.E. Lyubchenko. – Vinnitsya: EkoBiznesCentr, 1999. – 96 s.
2. Myrzaev E.M. Geografia v nazvaniakh / E.M. Myrzaev. – Moskva: Nayka, 1979. – 168 s.
3. Semenov-Tian-Shanskuy V.P. Kak otrajetsa geograficheskiy peyzag v narodnykh nazvaniakh naselonnux mest? / V.P.Semenov-Tian-Shanskuy. – Zemlevedenie, 1924. – T. 26. – Vup. 2. – S. 14.
4. Seredne Pobyggiya / Pid. red. G.I Denisika. – Vinnitsya: Gipanis, 2002. – 280 s.
5. Shklyarevskiy I.S. S yastrebo na plehe / I.S. Shklyarevskiy // Literatymaya gazeta, 1985. – №44. – S. 7.
6. Yanko M.P. Toponimihnuy slovnik Ykrainu: Slovnik-dovidnik / M.P. Yanko. – Kuiv: Znannya, 1998. – 432 s.

Подано до редакції 22.02.2016

Рецензент – кандидат географічних наук О.М. Вальчук